

NAŠI POMORCI NA ARKTIKU

Koncem lipnja 1979. svjetski je tisak prenio vijest sovjetske novinske agencije o neobičnom otkriću pisane poruke koja je preko stotinu godina ležala skrivena u vječnom ledu dalekog sjevera. Objavila ju je i »Slobodna Dalmacija« u rubrici »Sa svih strana«.

Iz vijesti saznajemo da je poruku ostavila »čuvena austrougarska ekspedicija, koja je u lipnju 1872. godine krenula u istraživanje ledenog oceana između Nove zemlje i Spicberških otoka«.

Čitajući tu zanimljivu vijest, malo je tko pomislio da su više od polovice članova te ekspedicije bili naši ljudi iz Dalmacije i Istre. (Nije ni čudo, budući da su ih zaboravili spomenuti i urednici naše *Pomorske enciklopedije!*)

U drugoj polovici 19. stoljeća brodovi austrougarske mornarice, zahvaljujući u prvom redu posadama s obala našega Jadrana, poduzeli su nekoliko, u ono vrijeme spektakularnih, pomorsko istraživačkih pothvata.

Fregata »Novara« oplovila je svijet 1857-1859. sa zadatkom da proüči trgovinu i promet posjećenih zemalja kako bi se na osnovu tih podataka unaprijedio razvoj austrijske industrije.

Deset godina poslije, u srpnju 1869., isplovila je iz Pule fregata »Donau« (2000 brt, 350 članova posade) koja se oplovivši kuglu zemaljsku vratila 1. ožujka 1871. Osim viših časnika, nekolicine diplomata i trgovačkih stručnjaka, posadu su i ovoga puta sačinjavali pomorci iz Dalmacije i Istre. (O toj plovidbi sačuvan je i poseban dnevnik koji je vodio Matija Politeo iz Staroga Grada na Hvaru.)

Obje spomenute ekspedicije protekle su manje-više u normalnim prilikama plovidbe i o njima se dosta zna i danas. Međutim, manje se zna o austrougarskoj polarnoj ekspediciji koja se umalo završila tragično, a na koju nas je podsjetila vijest agencije TASS.

Ta je ekspedicija organizirana na inicijativu Bečkoga geografskog društva, a moralno i materijalno su je pomogli istraživači grofovi

Wilczek i Zichy. Za potrebe ekspedicije izgrađen je jedrenjak »Tegethoff« (nazvan tako prema tada nedavno preminulom austrijskom admiralu, slavnom pobjedniku nad talijanskom flotom u bici kod Visa 1866) od 220 brt, prilagođen plovidbi ledenim oceanom. Bio je opremljen i parnim strojem jačine 100 KS s pogonom na vijak. Na brod je ukrcano 30 tona namirnica i ostalih zaliha (alkohol, petrolej, oružje, tvorivo, puščani prah, znanstveni instrumenti, odjeća itd.), tri pomoćna čamca, nekoliko polarnih saonica, osam pasa: šest laponskih i dva bečka. Te ostale potrepštine koje su posadi (24 člana) mogle poslužiti dvije i po do tri godine. Zalihe od 130 tona ugljena omogućavale su samo pedeset do šezdeset dana plovidbe na paru.

Posada je odabrana po najstrožim kriterijima, jer se vjerovalo da će ih očekivati nadljudski naponi, osobito kada se saonicama zapute po ledenim prostranstvima. Brojila je 24 člana, od toga 18 Slavena, odnosno 13 Hrvata.

Karl Weyprecht, poručnik b. b. (Darmstadt), zapovjednik plovidbe.

Julije Payer, poručnik (Češka), zapovjednik kopnenog dijela ekspedicije.

Gustav Broš, poručnik b.b. (Češka), intendant.

Eduard Orel, zastavnik b.b. (Moravska).

Julio Kepesch, vojni liječnik (Mađarska).

Oto Kriš, strojar i mjernik (Moravska).

Petar Lužina, kapetan trgovačke mornarice (Cres), vođa momčadi i peljar.

Mornari: Ante Zaninović (Hvar), Ante Lukinović (Brač), Ante Katarinić (Mali Lošinj), Petar Falešić (Bakar), Juraj Štiglić (Bakar), Frano Letis (Volovsko), Jakov Sušić (Volovsko), Vicko Palmić (Volovsko), Lovro Manola (Rijeka), Josip Latković (Plomin), Ante Škarpa (Trst), Ante Večerina (Draga kod Rijeke), drvodjelac i kolar, Josip Pospišil (Moravska) ložač, Ivan Orasch (Graz) kuhar, Ivan Haller (Tirol), Aleksandar Klotz (Tirol), planinari i lovci.

Njima se u Norveškoj pridružio Olaf Carlsen, lovac na kitove i peljar za plovidbu sjevernim morima. Mornari su odabrani među pripadnicima ratne mornarice u Puli, i Mornarske akademije u Rijeci. Svi su bili mlađi od 30 godina, osim Lužine koji je imao 40. Petorica su bili oženjeni. Svakome mornaru određena je plaća od 40 forinti mjesečno, a Lužini 80 forinti. Prije odlaska potpisali su ugovor u ko-

jem su navedeni znanstveni zadaci ekspedicije, te dužnosti i obveze pojedinca. Ugovor je sadržavao i klauzulu da se sudionici odriču zahtjeva da se u slučaju nestanka uputi potraga za njima.

»Tegetthoff« je isplovio iz Brehmenhavana 13. lipnja 1872. i stigao u norvešku luku Tromsø 3. srpnja. Novi je brod propuštao vodu, pa su tamo izvršeni nužni popravci. Tromsø su napustili 14. srpnja u zoru, da bi već 16. srpnja mimoišli Nordkapp. Polovicom kolovoza susreli su manji austrijski polarni jedrenjak »Isbjorn« koji se vraćao sa Spicberških otoka da bi na obalama Barentsovih otoka iskrcao zalih namirnica namijenjenih ekspediciji u slučaju da bi se ta morala vratiti bez broda.

Sutradan po rastanku od »Isbjorna« (20. kolovoza), dakle samo dva i pol mjeseca po isplovljivanju iz Brehmenhavana, »Tegetthoff« bude okovan ledom da više nikada ne zaplovi slobodnim morem! Prvotni je cilj ekspedicije bio oploviti Arktik i prezimiti na rtu Čeljuskinu, zatim iduće godine krenuti saonicama prema Sjevernom polu i onda se konačno vratiti kroz Beringov prolaz. Led je, međutim, okovani brod usmjerio drugim pravcem.

Opasno stezanje leda počelo je već 13. listopada. Strahovali su da će ledene gromade (*pack*) naprosto smrskati brod. Praznovjerni dio posade vidio je u tome loš predznak. Naime, kobilica broda bila je postavljena 13. siječnja, organizacijski odbor sastao se 13. veljače, brod je porinut 13. travnja, iz Brehmenhavana je isplovio 13. lipnja, od Tromsø su se oprostili 13. srpnja. Prve ledene sante susreli su trinaestog dana plovidbe, stezanje leda počelo je 13. listopada, a toplomjer je istoga dana pokazivao -13 stupnjeva Fahrenheita!

Stezanje leda javljalo se sporadično 130 dana, no srećom brod je bio čvrsto građen, a posada dovoljno vješta da mu osigura bokove. Nastupanjem prve petomjesečne (!) polarne noći počela je borba protiv studeni i vlage u brodskoj unutrašnjosti. Jedine dvije brodske prostorije zagrijavali su pećima na ugljen, a rasvjetljavali petrolejkama i voštanicama. Časnička kabina nalazila se pod krmom, a mornarska na nadgrađu.

Život na brodu tekao je monotono. Jelovnik posade bio je: doručak: kakao, dvopek, maslac; ručak: juha, mesna konzerva (kuhana govedina), sočivice, crna kava; večera: čaj, dvopek, maslac, sir, šunka. Kuhar je muku mučio s pripremanjem jela, jer su sve namirnice bile duboko zamrznute. Ponekad su se čak i noževi lomili kao da su od stakla. Iako su imali nekoliko stotina limenki konzervirana povr-

Posada broda »Tegetthoff« slavi Božić na Arktiku

ća, bačvu kupinova soka i više stotina bova limunova sirupa, posada je ubrzo počela obolijevati od skorbuta. Vino, inače odlično sredstvo protiv te opake bolesti, bilo je strogo ograničeno: osamnaest mornara dobivalo je samo četiri boce tjedno. Stanje se donekle popravilo kada su ubili prve polarne medvjede i tako došli do svježeg mesa. Tijekom čitave ekspedicije ubit će 67 medvjeda!

Časnici su u svojoj kabini na posebnoj gredici iznad peći uzgajali dragušac i kelj. Svima je najveća utjeha bio duhan, kojeg su imali u velikim zalihama. Sve te nedaće prve su zime ugrozile samo mornare koji su živjeli u težim uvjetima od časnika.

Zapovjedniku ekspedicije Julijusu Payeru bio je to treći okršaj s divljinom dalekoga sjevera. On je već 1869. plovio brodovima »Hansa« i »Germania« uz istočne obale Grenlanda, a 1871. pokušao je otkriti legendarnu zemlju Gillis. Po običaju je vodio dnevnik ekspedicije. Iz tog dnevnika saznajemo niz pojedinosti o životu na brodu, a dosta toga i o članovima posade, našim zemljacima. Evo opisa mornarske nastambe:

»Da bi se doprlo do njihove nastambe, valjalo je proći kroz kuhinju gdje su se znojni blokovi leda topili na vatri. Veoma je uska prostorija u kojoj su zatvorena osamnaestorica ovih trudbenika mora i planina. Ovo je prvi put da se grupa naših Dalmatinaca sukobljava s

tminom i studeni; ta je bitka to strašnija po sinove juga što njeni užasi izgledaju deset puta stravičniji onima koji ih nisu ranije okusili...«.

Tijekom dana posada je brinula da snijeg ne prodre u unutrašnjost, osiguravala brodsko korito od stezanja leda, održavala bunar u ledu da bi mogao poslužiti u slučaju požara, donosila snijeg i led za dobivanje pitke vode, održavala danonoćne straže itd. Svakog popodneva od 5 do 6 sati svi su obvezno šetali na svježem zraku. Ostalo vrijeme provodili su u učenju i dokolici. Payer kaže: »Naše zalih knjiga na slavenskim jezicima bile su, na žalost, vrlo oskudne, a osim toga neki članovi posade nisu znali čitati; zato su se kao pravi južnjaci zabavljali u slobodnom vremenu, a vjerujem da neki od njih nisu prestali brbljati tijekom čitave ekspedicije...«.

Svi su mornari spavali na odvojenim ležajevima, osim peljara Lužine i Norvežanina Carlsena koji su dijelili zajednički odjeljak. Sporazumijevali su se na više jezika. Tako je na primjer, Lužina s časnicima govorio talijanski, s Carlsenom engleski, s liječnikom Kepeshom francuski, a s posadom hrvatski. Norvežanin Carlsen sporazumijevao se s mornarima mješavinom norveškog, engleskog, njemačkog, talijanskog i slavenskih jezika!

Payer ovako opisuje naše pomorce:

»Spomenimo najprije Lukinovića, on je jedna vrst Harpagona koji stalno prikuplja. Skuplja malo-pomalo svoje blago od čavala, praznih boca, stijenjaka svjetiljki. Posvuda se vrza s jedinim ciljem da napuni vreću, vreću koju će prije ili poslije morati ostaviti kada se rastanemo s brodom. Tu su i dvojica velikih pjevača, Manola, skladistar, i Falešić, bivši radnik na Sueskom kanalu; zatim Palmić, nevjerojatno marljiv čovjek što sve sređuje u tren oka. Tu je i Večerina, rečeni JOB, zatim veseli divovi Sušić i Katarinić; zatim Škarpa koji voli leškariti, da bi se unaprijed odmorio od budućih napora; zatim Latković i Letis, tako reći dva filozofa. Predstavljam vam i Stigliča koji je uzor pasivne poslušnosti, čovjek koji ne dopušta da se netko usprotivi. Napokon tu su Zaninović, rečeni 'Perla', i Haller, zvani 'Pastir'. Na kraju je Tirolac Klote, brodski prorok. Da, baš prorok, u tom svojstvu nije možda najkorisniji član male zajednice, ali je svakako najzanimljiviji. On i njegov zemljak Haller brinuli su o oružju i lovu. Potorica njih ostavili su kod kuće žene...«.

Polovicom veljače 1873. ponovo se pojavilo sunce. Očekujući da će led uskoro početi pucati, naokolo broda postavljaju više boca s porukama, nadajući se da će ih struja odnijeti put juga. Potkraj ve-

ljače mornari proslavljaju karneval, maske su izradili od limenki, a jednog psa maskirali u zmaja iz bajki.

Nastupajuće ljeto nije oslobodilo brod ledenih okova.

Onda 30. kolovoza, kada su se najmanje nadali, opaze u daljini obrise nepoznata kopna. Zahvaljujući morskim strujama i vjetru koji nosio *pack* s okovanim brodom otkrili su kopno, koje nazovu Zemljom Franje Josipa.

Sve do rujna uzaludno su pokušavali osloboditi brod. Napokon počnu misliti na povratak pomoću saonica i pomoćnih čamaca. Međutim, uslijedila je druga petomjesečna polarna noć. U proljeće 1874. poručnik Payer s manjom skupinom poduzima nekoliko izleta po ledenom prostranstvu Zemlje Franje Josipa. Najduži je potrajavao mjesec dana. Tada su doprli do najsjevernije točke i na vrhu Fligeley ostavili u pukotini hridine bocu s porukom:

»Mi, članovi austrougarske ekspedicije na Sjeverni pol, doprli smo do 82°5' naše najviše točke geografske širine, udaljeni sedamnaest dana hoda od našeg broda koji je okovan ledom na 79°51'. Pod obalom opažamo manji zaljev slobodnog mora. Svuda naokolo vlada *pack* koji se prema sjeveru i sjeverozapadu, na udaljenosti od šezdeset do sedamdeset milja otprilike, prostire do novog kopna čiju konfiguraciju i raspon ne možemo utvrditi. Odlučili smo se odmah vratiti na brod koji će uskoro napustiti sva posada da bismo se vratili u Europu; na ovo smo prisiljeni jer brod ne možemo osloboditi od leda koji ga steže i zbog lošeg zdravstvenog stanja posade.

Rt Fligeley, 12. travnja 1874. Potpisani: Ante Zaninović, mornar; Eduard Orel, zastavnik bojnog broda; Julijus Payer, zapovjednik«.

U vijesti agencije TASS navodi se da je poruku potpisao zapovjednik Weyprecht te da je datirana u svibnju. Prema tome možemo pretpostaviti da je i druga grupa ostavila sličnu poruku. Naime, u talijanskom izdanju Payerova dnevnika kojim sam se poslužio, navedena je samo ona gore citirana.

Uvidjevši da ga je nemoguće osloboditi ledenih okova, ekspedicija 20. svibnja zauvijek napušta jedrenjak što im je dvije godine pružao sigurno utočište. Na njemu su ostavili mnogo dragocjenog tovara: namirnice, puščani prah, zoološke, botaničke i mineraloške zbirke, instrumente, vrijednu knjižnicu od 400 svezaka, 67 prepariranih medvjedih krzna., itd. Pojedini članovi pohranjuju na stjenkama samotne pećine otočića Wilczek uokvirene fotografije rodbine i

prijatelja želeći ih barem tako oteti ledenoj stihiji koja će prije ili poslije smrviti napušteni brod.

Prema jugu su krenuli 20. svibnja 1874., vukući(!) dva pomoćna čamca duga 20 stopa, široka 5 i duboka 2,5 stopa, te jedan treći, nešto manji. U svakom je čamcu bilo zaliha za 90 dana. Osim toga svatko je ponio »dvije vunene košulje, par vunениh gaća, tri para čarapa, kožnate čizme, kape i krzno za spavanje, nož, žlicu, par naočala, te kesu duhana po glavi«.

Uz nadljudske napore napredovali su nevjerojatne sporo. Prvo-ga tjedna udaljili su se od napuštena broda samo sat i pol normalnog hoda. Payer se tada vraća po četvrti najmanji čamac. Ostali su na njegov povratak čekali čitavih sedam dana! Spuštanje prema jugu predstavljalo je najteže iskušenje za sve članove ekspedicije. Vučica i prenošenje teško natovarenih čamaca i saonica po ledenjaci-ma, preko pukotina i ledenih visova, iscrpljivalo ih je do kraja. Trpjeli su strahovitu žeđ i snježno slijepilo. Preživjeli su u prvom redu zahvaljujući svježem mesu polarnih medvjeda. Ruke i ramena bili su im izranjeni. Tek 15. kolovoza, udaljivši se 131 milju zračne linije od napuštenog broda, dohvate se slobodnog mora. Bio je to radostan ali i tužan trenutak: morali su ustrijeliti vjerne pse, jer nisu podnosili plovidbu čamcima.

Ploveći devet dana uz obalu Nove Zemlje u krhkim čamcima po olujnom moru, više mrtvi nego živi, naiđu konačno na dva ruska ribarska broda. Bilo je to 24. kolovoza, odnosno 96 dana nakon što su napustili »Tegetthoff«. Ruski ribari prevezu ih do male norveške luke Vardoe u koju stignu 3. rujna 1874. Tako je poslije 812 dana kojekakvih nedaća sretno završila polarna ekspedicije »Tegetthoff«, do danas jedina u kojoj su sudjelovali i naši pomorci. U vječnom ledu sjevera ostao je jedino strojar Krisch koji je umro od tuberkuloze.

Put domovine zapute se istoga dana parobrodom »Finmarken« preko Hammerfesta, Tromsø, Trondheima, Bergena. Svuda su ih svečano dočekivali. Zadarski »Narodni list« javljao je u broju od 16. rujna 1874.

»Radošću smo priobćili brzojavno viest, da se je austrijska sjeverna ekspedicija, za koju se već dvie godine nije ništa čulo, i u kojoj imade mnogo Hrvata naših kršnih pomoraca i dalmatinaca, nadvladam neizmjerne zaprieke spasila i iskrkala na norveškoj obali«.

U Hamburg stigoše poštanskim brodom 22. rujna. Luka je bila svečano rasvijetljena, a ususret im isploviše brojne zastavama okiće-

ne brodice. Vlakom nastave put Beča gdje stignu 25. rujna. Priredeno im je veliko slavlje, a car Franjo Josip podijelio je visoka odlikovanja svim članovima ekspedicije.

Citirat ću na kraju odlomak iz članka dr. I. Mandića («Jugoslaven-ski mornar», br. 7, 1952):

»Premda su ekspedicijom rukovodili Nijemac Weyprecht i Čeh Payer, te je njihovom zaslugom svijet bio upoznat o postojanju Zemlje Franje Josipa, koju su i opisali u glavnim crtama, ništa nije manja zasluga i naših pomoraca. Oni su svojom ustrajnošću, požrtvovnošću i njima svojstvenim samoprijegorom stvorili uvjete da se ostvare zadaci koje su postavili Weyprecht i Payer. Jedno je svakako nepobitno: da nisu članovi ove ekspedicije bili nadahnuti onim vrlinama, koje karakteriziraju naše pomorce, ekspedicija bi bila doživjela sudbinu polarne ekspedicije Franklina, koja je krenula, ali se nije nikada više vratila iz područja vječitog leda...«.

Napomena: U ožujku 1999. HRT je prikazala (u tri nastavka) dokumentarni film *Zemlja Franje Josipa*, snimljen u koprodukciji austrijske i hrvatske televizije. Film je posvećen opisanoj austrougarskoj polarnoj ekspediciji koja je značajna i po povijest hrvatskog pomorstva budući da su više od polovice posade bili Dalmatinci i Istrani. Iako su baš njihova upornost i snaga mišica omogućile sretan završetak ekspedicije, oni se u filmu tek usputno i veoma oskudno spominju.